

Cahiliye Döneminde Nesir ve Bir Hatip Olarak Eksem b. Sayfî*

Dr. Mücahit YÜKSEL**

Atıf / ©- Yüksel, M. (2018). Cahiliye Döneminde Nesir ve Bir Hatip Olarak Eksem b. Sayfî, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 391-418.

Öz- İslâm öncesi döneme Kur'ân'da, "Cahiliye" adı verilmektedir. Bu ismin verilmesindeki etken ise okuma-yazma oranının düşüklüğü değil dine karşı takınılan kötü tavidir. Çünkü her ne kadar Araplar yazma alanında zayıf olsalar da sözlü edebiyat alanında iyi durumdadırlar. Ayrıca Cahiliye adının verilmesi, bu dönemde hiçbir güzelliğin olmadığı anlamına da gelmemektedir. Bu dönemde, tevhid dinine bağlı olan ve güzel ahlâkıyla tanınan insanlara da rastlanmaktadır. Edebiyat, Cahiliye döneminin önemli bir unsuru idi. Öyle ki şairler ödüllendirilirdi ve şiir yarışmaları da yapılırdı. Dereceye giren şiirler de Ka'be duvarına asılırdı. Ayrıca hatipler de itibar görür ve kabile temsilcisi olarak yöneticilerle konuşurken sözcülük görevi yaparlardı. Bu dönemde edebiyat alanındaki yeteneklerini menfaat için sergileyen insanlar olduğu gibi topluma faydalı olma amacıyla olan kişiler de bulunmaktaydı. Câhiliyye dönemindeki edebî faaliyetlerden bahsedilirken her zaman şiir ön planda olmuştur. Ancak şiir kadar gündeme getirilmeyen nesir de bu dönemde en az şiir kadar revaç bulmuştur. Çünkü sosyal hayatın gereği olan birçok konuşma, nesir türünün içine girmektedir. Eksem b. Sayfî, Cahiliye döneminin tanınan kişilerindendir. Sağlıklı bir bakış açısına sahip olan Eksem, icra ettiği hutbeleriyle, kendi dönemindeki insanlara yol göstermiştir. Cahiliyenin tüm kötülüklerine rağmen o, tevhid inancına sahip bir insan olarak, herkesi tevhide ve güzel ahlaka çağırmıştır. Eksem, konuşmalarında gösterişten kaçınmış ve mümkün olduğu kadar sade konuşmaya çalışmıştır. Bununla birlikte Eksem, bazen edebi sanatları kullanmaktan da geri kalmamıştır. Bu makale; Câhiliyye kavramının analizi, Câhiliyye döneminde nesrin durumu ve önemli bir hatip olan Eksem b. Sayfî'nin edebî kişiliği konularını ele almaktadır. Çünkü İslâm'ın getirdiği gü-

Makalenin gelişi: 20.03.2018; Yayına kabul tarihi: 12.06.2018

* Bu makale, Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı'nda hazırlamış olduğum "Câhiliye Döneminde Nesir ve Eksem b. Sayfî'nin Hutbeleri" adlı seminer çalışmamın özetlenmesi ve düzenlenmesi ile yazılmıştır.

** Necmettin Erbakan Ü. Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, e-posta: myksl_42@hotmail.com (ORCID: 0000-0003-2958-7813)

zelliklerin daha iyi anlaşılması için Cahiliyye döneminin tanınması önemlidir. Ayrıca Eksem b. Sayfî de bu dönemin önemli bir şahsiyettir.

Anahtar sözcükler- Câhiliyye, Nesir, Eksem b. Sayfî, Hitâbet, Mesel, Vasiyet

§§§

Giriş

Genel olarak, “bilgisizlik ve gerçeği tanımama” şeklinde tanımlanan “Câhiliyye” kelimesinin anlamı hakkında farklı tanımlar da dile getirilmiştir. Bu tanım çalışmaları ekseninde Câhiliyye kelimesinin bir analizi yapılacak olursa şu görüşleri de zikretmek gerekecektir:

(جهل) kökünden gelen Câhiliyye kelimesi, birincisi ilmin zıddı, ikincisi ise hafif meşreplilik olmak üzere iki temel manayı ifade etmektedir.¹ Aldığı mef’ul ve harfi cerlere göre farklı anlamları ifade eden kelime, yalın kullanıldığı zaman, “bir şeyi bilmedi, tanımadı” anlamında, (على) cer harfiyle kullanıldığı zaman ise “zorbalık yaptı, kaba davrandı” anlamlarında kullanılmaktadır.² el-İsfahani de, “el-Müfredât” adlı eserinde Câhiliyyenin üç anlamı üzerinde durmaktadır:

- Resmi bilgiden yoksun olmak, ki asıl mana budur.
- Bir şeyin, olduğu hâlin tersi olduğuna inanmak.
- İster doğru, ister bozuk olarak inanılsın, bir şeyin, hakkın zıddına yapılması.³

“es-Sihâh” ve “Lisânul-Arab” yazarları da Câhiliyyenin, “bilgisizlik” anlamı üzerinde yoğunlaşmaktadırlar.⁴

“Câhiliyye” kavramı Kur’ân-ı Kerim’de ise dört yerde geçmektedir:

“Evlerinizde oturun, eski Câhiliyye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah’a ve Rasûl’üne itaat edin. Ey Ehl-i

¹ Fîrûzâbâdî, Mecduddin Ebû Tâhir Muhammed b. Ya’kûb, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 8. Baskı, (Thk. Mektebu Tahkîki’t-Turâs fî Müessesetü’r-Risâle, Müessesetü’r-Risâle), Beyrut, 2005, s. 980-981.

² Mustafa, İbrahim vd., *el-Mu’cemu’l-Vasîl*, Dâru’d-Da’ve, İskenderiyye, ty., I, 143-144.

³ İsfahânî, Rağîb, *el-Müfredât fî Garîbi’l- Kur’ân*, (çev: Abdülbâki Güneş, Mehmet Yolcu), Çıra Yay, İstanbul, 2007, I, 271

⁴ Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu’l-Luğâ ve Suhâhu’l-Arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr), Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut, 1987, IV, 1663; İbni Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemaluddin, *Lisanu’l-Arab*, 3. Baskı, Dâru Sâdir, Beyrut, 1414h., XI, 129.

*Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*⁵ âyetinde İslâm öncesi dönem kastedilerek açılıp saçılmanın bir Câhiliyye âdeti olduğu belirtilmektedir.

*“Sonra o kederin arkasından Allah size bir güven indirdi ki, (bu güvenin yol açtığı) uyuklama hâli bir kısmınızı kaplıyordu. Kendi canlarının kaygısına düşmüş bir gurup da, Allah'a karşı haksız yere Câhiliyye devrindekine benzer düşüncelere kapılıyorlar, "Bu işten bize ne!" diyorlardı. De ki: İş (zafer, yardım, her şeyin karar ve buyruğu) tamamen Allah'a aittir. Onlar, sana açıklayamadıklarını içlerinde gizliyorlar. "Bu işten bize bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik" diyorlar. Şöyle de: Evlerinizde kalmış olsaydınız bile, öldürülmesi takdir edilmiş olanlar, öldürülüp düşecekleri yerlere kendiliklerinden çıkıp giderlerdi. Allah, içinizdekileri yoklamak ve kalplerinizdekileri temizlemek için (böyle yaptı). Allah içinizde ne varsa hepsini bilir.”*⁶ âyetinde, bazı münâfıkların Allah (c.c.) hakkındaki yanlış düşünceleri, “Câhiliyye zannı” olarak nitelenmektedir.

*“O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, Câhiliyye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da elçisine ve müminlere sükûnet ve güvenini indirdi, onların takvâ sözünü tutmalarını sağladı. Zaten onlar buna lâıyk ve ehil kimse-lerdi. Allah her şeyi bilendi.”*⁷ âyetinde “Câhiliyye taassubu” nitelemesi karşımıza çıkarken son olarak,

*“Yoksa onlar (İslâm öncesi) Câhiliyye idaresini mi arıyorlar? İyi anlayan bir topluma göre, hükümranlığı Allah'tan daha güzel kim vardır?”*⁸ âyetinde ise İslâm öncesi dönem “Câhiliyye idaresi” olarak nitelenmektedir.

Kur'ân; câhil, câhiliyye ve câhillik etme kelimelerini farklı yerlerde de benzer anlamlarda kullanmaktadır. Bu kullanımlardaki ortak nokta ise, cehâletin yalnızca bilgisizlik olmadığı, düşüncesizce hareket etme, işin doğrusu dururken yanlışla uyma, ilme değil de zanna ve hayallere dayanma hususlarıdır.

Hz. Musa, İsrailoğulları'nı denizden ve Firavun'un zulmünden kurtardıktan sonra, onlar puta tapan bir kavim gördükleri zaman Hz. Musa'dan bu gördükleri gibi bir tanrı istemişler, Hz. Musa ise onların bu yanlış isteklerine “Siz gerçekten câhillikte bulunan bir kavimsiniz”⁹ diyerek cevap vermiştir.

⁵ Ahzâb 33: 33.

⁶ Âl-i İmran 3: 154.

⁷ Fetih 48: 26.

⁸ Maide 5: 50.

⁹ A'raf 7: 138

Hız. Hûd'dan, fakir kimseleri yanından kovmasını isteyenlerin tutumu,¹⁰ kadınları bırakıpta erkeklere şehvetle giden Lût kavminin çirkin işleri, putlara tapmaktan vazgeçmeyen ve peygamberini tehdit eden Âd kavminin davranışı da cehâlet olarak nitelenen davranışlardandır.¹¹

Yukarıda zikredilen Ahzâb Suresi'nin 33. âyeti ise, ihtiva ettiği "eski Câhiliyye'de olduğu gibi" ifadesiyle, birinci ve ikinci Câhiliyye meselesini ortaya çıkarmıştır. Bir görüş, "Birinci Câhiliyye" için, Hz. İsa ile Hz. Peygamber (sav) arasındaki "Fetret Devri" yorumunu savunurken bir başka görüş ise Hz. Adem ile Hz. Nuh arası dönem olduğunu savunmuştur. Bu konuda üçüncü bir görüş ise, Hz. Nuh (as) ile Hz. İdris (as) arası dönem olduğu fikrini savunmuştur. İkinci Câhiliyye hakkında ise; Fahrüddin Râzi, Hz. Nuh (as) sonrası dönemi, Taberi ve İbn Manzûr ise Hz. İsa (as) ile Hz. Peygamber (sav) arası dönemi ifade ederler.¹²

Habeşistan'a hicret eden Ca'fer b. Ebû Talib'in (ra), kendilerinin iadesi için gelen Kureyş heyeti ve Habeşistan Kralı ile girdiği diyalogdaki şu giriş cümlesi ise bizlere Câhiliyye dönemi ve insanının özellikleri hakkında net bilgiler sunmaktadır:

*"Ey hükümdar! Biz Câhiliyye düşüncesine sahip kimselerdik; putlara tapar, ölü hayvan eti yer, fuhuş yapardık. Akrabalık bağlarını keser, komşu haklarına uymazdık, içimizde güçlü olanlar zayıfların (hakkını) yerd. İşte biz böyle iken, Allah (cc) bize içimizden bir elçi gönderdi ..."*¹³

Bütün bunlardan anlaşılmalıdır ki, Câhiliyye kavramının belirlenmesindeki asıl ölçü, okuma-yazma bilmemek değil, Allah'ın emirlerine karşı takınılan olumlu ya da olumsuz tavırlardır. Nitekim bizler, Câhiliyye Arabi'nin, edebiyattaki hünerlerini de bilmekteyiz. Buna mukabil Allah Rasûlü ise okuma yazması olmayan (ümmi) bir kişi idi. Fakat o tüm insanlar için bir önder ve örnek şahsiyet olarak gönderilmiştir.

Ayrıca şu hususu da belirtmek gerekir ki "Câhiliyye" kavramı, esas itibariyle Araplar'ın İslâm'dan önceki durumlarını ifade etmek için kullanılsa da Hz. Peygamber Câhiliyye'ye, geçmişte kalan bir dönem olarak bakmamış, aksine bunun her fırsatta tekrar ortaya çıkabileceğini düşünmüş ve bu yönde

¹⁰ Hûd 11: 29.

¹¹ Ahkaf 46: 23; En'am 6: 111.

¹² Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Câhiliyye*, Pınar Yayınları, İstanbul 2007, ss. 18-19.

¹³ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaluddin, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2. Baskı, (Thk. Mustafa es-Sibâ vd.), Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, Mısır, 1955, 1/336.

uyarılarda bulunmuştur. Yani Câhiliye'yi, belli bir ahlâk ve zihniyet tarzının ifadesi olarak görmüştür. Bu sebeple Müslümanlar, tarihî olayları, geçmişte olmuş hikayeler zinciri olarak gören sığ anlayıştan kurtularak, ibretler yoluyla geleceğe ışık tutan bir fener gibi değerlendirmeli ve hayatın her anında Câhiliye ahlâkına karşı uyanık olmalıdır.

1. Câhiliye Dönemi'nde Nesir

1.1. Nesir Kavramına Genel Bir Bakış

Nesir sözlükte, “*bir şeyi eliyle atarak saçmak, serpiştirmek*”¹⁴, ıstılahta ise, vezin ve kafiye olmadan söylenen söz¹⁵ anlamlarına gelmektedir ve iki çeşittir:

1- Âdi (sıradan) nesir, konuşma dilinde rastladığımız çeşit olup edebî bir değeri yoktur. Bazen bu türde meseller ve hikmetlerin söylendiğine rastlanılır.

2- Sanatsal nesir ise, hitâbet ve bazı araştırmacıların sanatsal nesir dediği sanatsal kitabet olmak üzere iki büyük kola ayrılmaktadır. Ayrıca bu türün içinde; kıssalar, edebî mektuplar ve tarihî yazılar da bulunmaktadır.¹⁶

Şiir ve nesir, insanoğlunun günlük hayatında konuşma ve yazı alanı olarak önemli bir konum işgal eden iki unsurdur. Şiir, vezin ve kafiye, hayale, duyguya dayanır. Bunda temel husus, ruhun dinlenmesi ve coşkudur. Nesir ise genelde gerçekliklere dayanır, ifadenin doğruluğu asıldır, vezin ve kafiye şart değildir.¹⁷

Tarih boyunca nazım ve nesir yan yana hep var olagelmıştır. Her ikisinin de insan hayatında önemli bir yer tuttuğuna şahit olunmaktadır. Ancak şiir genelde belli bir entelektüel birikime sahip kişiler tarafından rağbet görürken nesir ise her kesimden insanın sosyal hayatında sürekli başvurduğu önemli bir unsur olarak kendini göstermektedir. Zira İnsanlar eğlencelerinde, düşünlerinde ve cenazelerinde her zaman nesri kullanmışlardır.

¹⁴ İbni Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 191; el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, I, 479.

¹⁵ Dayf, Şevkî, *el-Fenn ve Mezâhibuhû fi'n-Nesri'l-Arabî*, 13. Baskı, Dâru'l-Maârif, Kahire, ty., s. 15; Zavotçu, Gencay, *Yüzyıllara Göre Nazım ve Nesir*, Aydın Yay., Ankara, 2005, s. 216.

¹⁶ Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuhû*, s. 15.

¹⁷ Hüseyin Taha, *Fil-Edebi'l-Câhilî*, Müessesetü Hindâvî, Kahire, 2012, s. 286; Özek, Ali, *en-Nususul-Edebiyye*, Özek Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 48.

1.2. Cahiliye Döneminde Nesrin Durumu

Câhiliyye devri, genellikle şiirsel aktivitenin yoğunluğuyla tanınmaktadır. Nitekim panayirlarda yapılan şiir yarışmaları ve dereceye giren şiirlerin, “*Muallaka-ı Seb’a*” adıyla Ka’be duvarına asılması bilinen bir husustur. Ancak Câhiliyye döneminde şiire gösterilen bu yoğun ilgi her ne kadar nesri ikinci plana itmiş gibi görünse de sosyal hayatın önemli bir unsuru olarak nesrin belki de şiirden daha çok kullanıldığı hususu inkâr edilemez. Arapların hayatta önem attığı işlere bakıldığı zaman (Hitâbet, vasiyet, tavsiye, Eyyâmu’l-Arab, neseb, atışma...vd.) bu ifadenin doğruluğu da anlaşılacaktır. Peki günlük hayatın vazgeçilmez unsuru olan nesir acaba sanatsal bir şekilde de icra edilmekte miydi?

Cahiliyye döneminde nesrin durumu hakkında dilciler farklı görüşler ifade etmişlerdir. Genel olarak bu dönemde nesrin varlığı üzerinde ittifak edilmişse de bu nesrin sanatsal nesir olup olmadığı ve şiirin önüne geçip geçmediği hususlarında farklı kanaatler dile getirilmiştir. Bu konuda Taha Hüseyin şu ifadelerle yer vermektedir:

“Arap edebiyatçılarının genel kabulüne göre Cahiliye döneminde nesir var idi ve şiirden daha eski ve daha çok idi. Fakat günümüze kalma bakımından şiir daha çok avantaja sahip olmuştur. Çünkü şiirdeki kafiye ve vezin, onun ezberlenip rivâyet edilmesine yardımcı olmuştur. Eğer sanattan uzak, içinde nazım bulunmayan düz yazı kastediliyorsa bu doğrudur, fakat nesir ile sanatsal nesir kastediliyorsa bu anlamda şiir daha eskidir.”¹⁸

Şevki Dayf ise, sanatsal nesrin de yaygın olarak kullanıldığını kabul etmekte ve şu ifadeye yer vermektedir:

“Cahiliyye döneminde Araplar, sanatsal nesri de yaygın olarak kullanmışlardır. Çünkü onlar, tarihe, süvarileri ve krallarıyla ilgili kıssalara düşkün idiler. Gece sohbetlerinde ve çadırlarının etraflarında bunları dinleyerek vakit geçirirlerdi.”¹⁹

Câhiliyye döneminde sanatsal nesrin varlığını kabul eden Ali el-Cündî de, “*Cahiliye devrinde edebî nesir yaygın olarak kaliteli bir şekilde mevcut idi. Kur’ân’ın nüzulü buna delildir. Onlar peygamber ile mücadeleye de girmişler-*

¹⁸ Hüseyin, *Fi’l-Edebi’l-Câhilî*, ss. 285-286.

¹⁹ Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuhû*, s. 15.

dir. Hatta Kur'ân onlara, bir benzerini getirme noktasında meydan okumuştur."²⁰ ifadelerine yer vermektedir.

Görüldüğü gibi edebiyatçılar, sanatsal nesrin Câhiliyye devrinde olup olmadığı konusunda ittifak edememişlerdir. İlk dönem Arap edebiyatçıları ve çağdaş edebiyatçıların çoğu Câhiliyye döneminde sanatsal nesrin büyük bir önem taşıdığına inanmakta ve buna delil olarak da şu hususları dile getirmektedirler:

- a. Milattan asırlar önce yaşayan Mısır, Hint ve İran gibi birçok medeniyette sanatsal nesir var ise milattan beş asır sonra yaşayan Câhiliyye Araplarında neden olmasın.
- b. Allah Teâlâ, Kur'ân'da sanatsal edebiyatı kullanmıştır. Eğer Câhiliyye Arapları bunu bilmeseydi nasıl kullanırdı.
- c. Bazı edebî kaynaklarda Câhiliyye nesrinden kalan eserler de buna delildir.
- d. Bazı Arap halklarının yanında bulunan dinî sahifeler de buna işaret etmektedir.
- e. Son olarak, çağımızdaki birçok araştırmacı ve tenkitçinin de bunu teyit ettiğini görmekteyiz.

Müsteşrikler ise sanatsal nesrin, Abbasiler'in ilk dönemlerinde başladığını söyleyerek şu delillere yer vermektedirler:

- a. Araplarda şiir gelişmiş olabilir. Ancak şiir, duygu ve hayal dilidir, nesir ise akıl dilidir.
- b. Câhiliyye devrinde yazı yaygın değildir, oysa yazı, nesrin direğidir.
- c. Kur'ân'ı delil göstermek de doğru olmaz; çünkü O, ne nesir ne de şiir sayılır. O'nun edebî eserlere benzemeyen bağımsız bir tarzı vardır.²¹

Gerçek şu ki Câhiliyye devrinde sanatsal nesir mevcut olmakla birlikte, ümmiliğin yaygın oluşu ve tedvinin azlığı gibi sebeplerden dolayı günümüze fazla eser kalmamıştır.²² Zira Nesir, yazılmaya şiirden daha muhtaçtı. Çünkü şiirde bulunan vezin ve kafiye gibi unsurlar, ezberi kolaylaştırmaktadır.²³

²⁰ Cündî, Ali, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhilî*, 1. Baskı, Dâru't-Turâs, Kahire, 1991, s. 258.

²¹ Özek, *en-Nusûs*, s. 54-55.

²² Özek, *en-Nusûs*, s. 55.

²³ Hafâcî, Abdulcebbar Abdullah, Muhammed Abdulmun'im, *Kıssatü'l-Edeb fi'l-Hicâz*, Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, Kahire, ty., s. 246; el-Cündî, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhilî*, s. 93.

Dönemin edebiyatında varlığı anlaşılan sanatsal nesir, genel itibariyle üç farklı şekliyle göze çarpmaktadır:

- a. Mürsel: Satırlarının sonunda vezin ve kafiye olmayan şekildir.²⁴
- b. Mezdûc: Satır sonlarında vezin birliği olmasına rağmen kafiye olmayan şekildir.
- c. Mescû': Son kelimelerde ve son harflerdeki benzeşmedir.²⁵

Mürsel Nesir, genellikle barış görüşmeleri ve anlaşmalarda kullanılırken, Mescû' Nesir ise mufaharât, munaferât ve kahinlerin konuşmalarında kullanılırdı.²⁶

1.3. Cahiliye Dönemi Nesrinin Özellikleri

Câhiliyye nesrinin özelliklerinin iyi anlaşılabilmesi için, Câhiliyye döneminin ve Arapların özelliklerinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Şüphesiz bir toplumun kültürel yapısı, o toplumun yaşam koşulları ve karakteristik özellikleriyle yakından alakalıdır. Bu çerçevede bakıldığı zaman Câhiliyye nesri, tabiatla uygun bir seyir izlemektedir. Yani onda zorluk, süs ve galeyana gelme durumları yoktur. Bedevî ahlâkı ve çevresiyle bir uyum sergilemekte ve ifade gücü, sağlam terkip, kısa cümle, veciz üslup, yakın işaret, az istiare ve yüzey-sel fikirleri bünyesinde bulundurmaktadır. Bazen kuvvetli münasebetler olmaksızın hikmetli söz ve misallerin geldiği de görülmektedir.²⁷

Bu özelliklerde de gördüğümüz gibi Bedevî hayat tarzı, Câhiliyye nesrini etkileyen en önemli unsur olmuştur. Konular genellikle günlük hayattan alınmış, kolay ezberlenmesi için uzun cümlelerden büyük ölçüde sakınılarak veciz konuşmalara ağırlık verilmiştir.

1.4. Cahiliye Dönemi Nesrinin Temel Konuları

Câhiliyye nesrinin konusu, genel anlamda doğduğu ve geliştiği çevreyi yansıtmaktadır. Hatipler, savaş ya da mücadeleye teşvik için kahramanlık hutbeleri icra ederlerdi. Bunun yanında savunma ve barış amacıyla veya bir kral veya hâkimin huzurunda övünme ve nefret ifadesi için kullanılanları da vardı. Züht hutbeleri de insanları, dünyanın çekiciliklerini bırakıp âhirete hazır-

²⁴ Cebbûr, Abdunnûr, *el-Mu'cemu'l-Edebî*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1979, s. 277; el-Cündî, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhilî*, s. 273.

²⁵ Cündî, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhilî*, s. 273; Özek, *en-Nusûs*, s. 49.

²⁶ Cündî, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhilî*, s. 273.

²⁷ Hanna'l-Fâhûrî, *el-Câmi' fi Tarihi'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1995, s. 118.

layıcı işler yapmaya teşvik ederlerdi. Kehânetle ilgili hutbelerde geleceğe dair sözler söylenirdi. Nikâh kıymak ve tebrik etmek için evlilik hutbeleri okunurdu. Ölüm hutbeleri, elemi anlatır ve kalplere hüznün verirdi. Nasihat hutbeleri, yaşlılar tarafından, torunları ve çocuklarına yönelerek onları hayır ve şeref yolunda yürümeye çağırarak şeklinde icra edilirdi.²⁸

Bu bilgiler ışığında Câhiliye sosyal hayatının aktif unsurlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Kabile kültürü ve bu eksenindeki çekişmeler, savaş ve barışlar, heyet olarak emirleri ziyaret etmeler, zühd hayatı, kâhinler ve kehânet, düşünler, ölüm merasimleri ve vasiyetler.

1.5. Cahiliye Dönemi'nde Nesir Çeşitleri

1.5.1. Hitâbet

Arapça aslı "*hatabe*" olan kelime, hutbe okumak, güzel söz söylemek, vaaz etmek ve nasihat vermek anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise, bir topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik etmek gibi amaçlarla yapılan güçlü ve etkili konuşma veya güzel konuşma sanatı anlamında kullanılmaktadır. Konuşmayı yapan kişiye ise "*hatip*" denir.²⁹

Câhiliye devrinde hatip olmak için; kavminde lider olmak, iyi ahlâka sahip olmak, söylediklerini uygulamak, sesi anlaşılır olmak, kuvvetli delile dayanmak ve dili fasih olmak gibi şartlar aranırdı. Yüksek bir yer veya bir hayvanın sırtında konuşmak ve konuşurken bir kılıç veya mızrağa dayanmak da onların adetlerindendi. Bütün bunları ise, etkili olmak ve mimik ve jestlerini göstermek için yaparlardı. Hatipler arasında, barışta iken âsa, harpte iken yay tutarak konuşanlar da var idi. Ayrıca konuşmalarını daima irticalen yaparlardı.³⁰

Hatiplerin dili çok fasih ve kuvvetlidir. Lafızları bazen kolay ve yumuşak, bazen de zorlu ve gariptir. Manaları anlaşılır ve doğrudur. Genelde kafiyeye ağırlık verilir. Büyük olasılıkla irticalen konuştukları için cümleler arasında pek bağlantı yoktur. Genellikle delillerinin kuvvetli olmasına ve duyguların yoğun olmasına dikkat edilir.³¹

²⁸ Hanna'l-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 12; el-Cündî, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhilî*, s. 259.

²⁹ Kaya, Mahmut, "Hitâbet", *DİA*, Ankara, 1998, XVIII, 156.

³⁰ Özek, *en-Nusûs.*, s. 67.

³¹ Özek, *en-Nusûs.*, s. 68.

Hîre Meliki en-Numan, Kısra'yı, Medâin'de ziyaret etmiş ve bu sırada "Araplar'ın diğer unsurlara karşı bir üstünlüğünün olmadığı" şeklinde, hoşlanmadığı bazı sözlere muhatap olmuştur. Bunun üzerine Eksem b. Sayfî başkanlığında bir heyeti, Kısra'ya cevap vermesi için göndermiştir. Kısra, onun konuşmalarından o kadar etkilenmiştir ki ona, "Başkaları olmasaydı bile sen yeterdin" demiştir. Eksem de bu söze, "Nice sözler vardır ki saldırıdan da etkilidir" diyerek cevap vermiştir.³²

Hatiplik, Arapların tabiatında vardır. Öyle ki şiirlerinde dahi hitâbetin etkisi görülmektedir. Hatip, kavminin lideri, âlimi, şairi ve bilge kişiydi. O zamanlar Araplar'ın çoğu ümmî idi ve devamlı savaşlarla uğraşırlardı. Ayrıca baskı ve sahife üsluplarından da uzak idiler. Bu sebeple hitâbet, bir konuya işaret etmek, daveti yaymak ve muhatabı ikna etmek için en kolay yol idi. Çarşılar ve toplantı meclisleri ise hitâbet için en uygun yerlerdi.³³

İslâmiyet ile birlikte hitâbet, önemini aynen devam ettirmekle birlikte muhteva bakımından bazı değişikliklere uğramıştır. İslâm'ın temel esaslarına ters düşen unsurlar temizlenerek, insanları hayra çağırma ve şerden uzaklaştırma vasıtası olarak aynı fonksiyonu icra etmiştir. Bu çerçevede, sec'ulkuhân (kâhinlerin vezinli konuşmaları) ve munâferat (nesep övümleri) gibi Câhiliyye unsurlarına İslâmî dönem hitâbetinde rastlanmamıştır. Bu dönem hitâbetinin en meşhur örneği ise, Hz. Peygamber'in (sav) tüm dünyaya insan haklarını son kez ve bir vasiyet tarzında bütüncül şekilde duyurduğu Veda Hutbesi'dir.

1.5.2. Hikmet

Hikmet, akıl ve hayattaki tecrübeler yoluyla ortaya çıkan, doğru hüküm içeren, akılların kabul edeceği, nefislerin ve hislerin boyun eğdiği veciz ve belîğ sözdür. Câhiliyye döneminde bu özellikleriyle tanınmış bilginler de mevcut idi. Araplar, övünecekleri zaman ve düşmanlık durumlarında onlara başvururlardı. Her kabilenin bir hatibi mevcut idi ve bu alanda sadece erkekler değil sözleri rivâyet edilen, tanınmış hatibeler de aktif idi. Hikmetler; veciz, açık, ince manâli, etkili ve doğru oluşları sebebiyle önemli bir konuma sahiptir.³⁴

³² Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi I*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1996, s. 96.

³³ Hanna'l-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 122.

³⁴ Özek, *en-Nusûs.*, ss. 58-59.

1.5.3. Mesel

Meseller, aklî, sosyal ve siyâsî hayatın aynasıdır. İnsanlar arasında meşhur olmuş, veciz, ince manalı ve kastedilen manaya tam isabet eden ifadelerdir.³⁵ H.III. asrın büyük dilcilerinden Ebû Ubeyd, içinde Arap atasözlerini topladığı “*Kitabu'l-Emsâl*” adlı eserinin başında mesel için şu ifadelere yer vermektedir: “*Mesel, Arapların, Câhiliyye ve İslâm devirlerindeki hikmetidir. Onlar bundan, söz icazı, mana isabeti ve teşbih güzelliği olmak üzere üç şekilde istifade ederlerdi.*”³⁶

Mesel, Câhiliyye edebiyatında önemli bir konuma sahipti. Şüphesiz olayları örnekleme yoluyla anlatmanın etkisi inkâr edilemez. Toplumlarda soyut anlayışı gelişmiş insanlar bulunmakla birlikte her kesin anlayış düzeyi aynı değildir. Bunlar arasında değişik yaş ve kültür seviyesinden insanlar vardır ve mesellerin, fikirleri somutlaştırma ve anlaşılmasını kolaylaştırmadaki rolü inkâr edilemez.

Meselde asıl olan sanatsal bir dilden çok sıradan bir dilin kullanılmasıdır. Çünkü bu meseller halkın kullandığı sözlerdir.³⁷

Meseller, nahiv ve sarf kurallarına aykırı olarak söylene dahi bir değişiklik yapılmadan, söylendiği şekliyle aktarılır. Örneğin (الصيف ضيعة اللبن) “*Sütü yazın kaybettin.*” denilmiştir. Muhatap ister müennes ister müzekker, ister tensiye ister cemi olsun (ب) harfi müfred müennes olarak kesralı şekilde zikredilir ve değişiklik yapılmaz.³⁸

Cemiyetin aklî hayatını yansıtan bu sözlerin, cemiyet yapısı ile yakından ilgili olduğu da bir gerçektir. Bu bakımdan Arap kabile hayatında deve, at ve çöl ilgili birçok atasözüne rastlanmaktadır. Arap emsalini eskiliklerine göre üç grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, Câhiliyye devrinden Abbasiler devrine kadar geçen zaman içinde yaşamış olan klasik meseller, ikincisi, sonradan ortaya çıkan meseller (el-Emsal el-Müvellede), üçüncüsü ise, 19. ve 20. asırlarda Suriye, Filistin, Mısır ile Arapça konuşan diğer ülkelerde ortaya çıkmış olan yeni mesellerdir.³⁹

³⁵ Özek, *en-Nusûs*, s. 61.

³⁶ Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi I.*, s.103.

³⁷ Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuhû*, s. 25.

³⁸ Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuhû*, s. 25.

³⁹ Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi I.*, s. 104.

1.5.4. Vasiyetler

Vasiyet, bir kişinin, yanındaki insana yönelttiği tecrübe, hikmet, irşâd ve yönlendirmelerdir. Hitâbet çeşitlerinden biri olarak, aile, akraba ve arkadaşlara yönelik kullanılır. Hitâbetten farkı ise şudur: Vasiyet, yolculuk veya ecelin yaklaştığı hissedildiği zaman, evlatlara ve kavme yönelik yapılan konuşmadır; hutbeler ise, genel olarak toplantılarda, savaşlarda, nesep övünmelerinde, düşmanlıklarda, diyaloglarda, krallara giden heyetlerde ve büyük olaylarda yapılan konuşmalardır.⁴⁰

Şüphesiz ki ölüm ve ayrılık, hayatın ayrılmaz tezahürleridir. İnsanlar beraberlerinde yaşayan kişilerin iyiliği için onlara yönlendirmelerde buldukları gibi kendileri de ölüm ve gurbet gibi sebeplerle ayrıldıkları zaman gerek ailelerinin gerek sorumlu buldukları kişilerin, buldukları çizgiden ayrılmaları için onlara vasiyette bulunmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber de bu bağlamda veda hutbesiyle ümmetine son nasihatlerini yapmıştır.

1.5.5. Muhaverât

Muhaverât, karşılıklı konuşma demektir ve toplumsal hayatın bir gereğidir. Araplar, şeref, husumet, övünme ve çekişmelerin çok yaşandığı bir toplum olması sebebiyle muhaverâta çokça başvurmuşlardır. Muhaverât, Mufaharât ve Munafarât olmak üzere iki çeşitten oluşmaktadır.⁴¹ Mufaharât, kavimlerin birbirilerine karşı övünmeleridir. Zira sayılarının çokluğu, şeref, ahlâk ve servet gibi konularda birbirileriyle sık sık çekişirlerdi.⁴²

Câhiliyye Arabı'nın değer ölçüleri çok farklıydı. Ahiret inancının yokluğu bunda en büyük etkidir. Tüm hayatın bu dünya hayatından ibaret olduğuna ve ölümlerle birlikte her şeyin bittiğine olan inanç, şüphesiz sahiplerini de maddi hayat ve maddi değerler çevresinde uğraşmaya sevk etmiştir. Bu bağlamda onların şeref vesileleri; soy, sülale, erkek çocuğun çokluğu, isim ve şöhretin yayılması gibi unsurlar olmuştur. Bu sebeple kabileler arasında savaşlara kadar varan çekişmeler, ebter (soyu kesilmek) olmakla alay etme, kız çocuklarından utanç duyma ve onları diri diri gömme, gösteriş amacıyla ikramlarda bulunma gibi yaşam tezahürleri, Câhiliyye Arabı'nın bu ahlâkının birer sonuçlarıdır.

⁴⁰ Özek, *en-Nusûs*, s. 74.

⁴¹ Özek, *en-Nusûs*, s.78.

⁴² Özek, *en-Nusûs*, s.78.

Munaferât ise, nesep övünmelerinde bir hakeme başvurma anlamına gelmektedir.⁴³ Câhiliyye Arabı, kazandıkları ve emeklerinin sonucu olan değerler yerine kendilerini içinde hazır buldukları ve hiçbir rollerinin olmadığı nesep gibi faktörlerle yarışır ve atalarının yaptıklarını, birer üstünlük vesilesi olarak birbirlerine empoze etmeye çalışırdı. Bu çekişmeleri esnasında hakemlere de başvurarak üstünlüklerini tescillemek isterlerdi.

1.5.6. Sec'ul-Kuhhân

Kehânet, geçmiş ve gelecekle ilgili, gayb işlerine dair haberlerdir.⁴⁴ İslâm'dan önce Araplar arasında kâhinler de mevcut idi ve sözlerine itibar edilirdi. Kâhinlerin konuşmaları genelde, bir peygamberi müjdeleme, görüşleri açıklama ve müşkil işleri öğrenme gibi konular etrafında dönmektedir.⁴⁵ Kâhinler üsluplarında kafiyye önem vermişlerdir. Sözlerini güçlendirmek için yer, gök vb. şeylere yemin ederlerdi. Kapalılığa da önem verirler ve bunun için çokça kat'i hazif yapar ve garip kelimeler kullanırlardı. Böylece sözleri çok ihtimalli ve te'vile açık olurdu.⁴⁶

1.5.7. Kıssalar

Câhiliyye döneminde öğretmenler, öncekilerin haberlerini ve tarihi kıssaları da öğretmekteydiler. Örneğin öncekilerin masallarını yazan Nazar bin Haris, insanlara; Rüstem, İsfendiyar ve Fars krallarından bahsetmiştir.⁴⁷ Kıssalardan bahsetmek, Allah Teâlâ'nın da Kitab'ında kullandığı bir üsluptur. Şüphesiz bir toplumun geleceğe güvenle bakmasına yardımcı olan unsurlardan birisi de geçmişi öğrenmektir. Bu sebeple Yüce Allah, biz kullarına uyarılarda bulunurken geçmişteki muhatapların vahye ve peygamberlere karşı takındıkları olumlu ve olumsuz tavırları ve bunun sonucunda vardıkları iyi ya da kötü sonuçları da bildirerek bu konularda ibretler almamızı istemiştir. Bu durumda tarih, tekerrür eden bir olaylar zinciri olmaktan kurtulup geleceğe ışık tutan bir fener halini alacaktır. Câhiliyye dönemi Araplarında ise tarih, daha çok bir övünç ve sohbet aracı olarak kullanılmıştır.

⁴³ Özek, *en-Nusûs*, s. 78.

⁴⁴ Abdulcebbar ve Hafâcî, *Kıssatu'l-Edeb*, s. 320; Özek, *en-Nusûs*, s.79.

⁴⁵ Abdulcebbar ve Hafâcî, *Kıssatu'l-Edeb*, s. 321; Özek, *en-Nusûs*, s.79.

⁴⁶ Hanna'l-Fâhûr, *el-Câmi'*, s.134; Abdulcebbar ve Hafâcî, *Kıssatu'l-Edeb*, s. 321.

⁴⁷ Hanna'l-Fâhûr, *el-Câmi'*, s.139.

1.5.8. Eyyâmu'l-'Arab

Câhiliyye dönemi edebiyat toplantılarında yaygın olan Eyyâmu'l-'Arab, önemli tarihî kaynaklardandır. Temiz bir edebî kaynak ve zarif bir kıssa çeşidi olarak görüldü; çünkü olayları, şiirleri, nesirleri, süzölmüş sözleri ve muhteşem konuşmaları içermektedir. Ayrıca bu edebî türde, Araplarla diğer toplumların ilişkilerine de değinilir; bu kapsamda Araplar ile Kahtanîler ve Adnanîler arasındaki ihtilaflar ile Adnanîlerin bizzat kendi içlerindeki çekişmeleri rivâyet edilirdi. Üslûp bakımından kıssa gibidir. Arapların âdetleri ve hâllerini aydınlatan bir ayna gibidir. Onların; savaş, barış, birlik, ayrılık...vb. durumlarına da ışık tutmaktadır.⁴⁸

Bedevîler az çalışır ve zamanın çoğunu, sonu gelmeyen konuşmalarla geçirirlerdi. Eskiler, onların soba etrafında akıp giden bu konuşmalarına "Gece sohbetleri" derlerdi. Arapların kendilerine ait meclislerinde bir araya gelerek yaptıkları bu sohbetler de Câhiliyye devrinin aktüalitesi ve kültürüyle alakalı olarak bizlere önemli bilgiler sunmaktadır.

1.6. Câhiliyye Döneminin Meşhur Hatipleri

Câhiliyye devri, özellikle şairleri ile bilinmektedir. Ancak yaygın kanaate göre bu dönemde nesir de şiir kadar, belki şiirden daha yaygın idi. Bu dönemde özellikle, İyâd, Temîm, Kinâne gibi kabileler, yetiştirdikleri hatip ve bilginleriyle göze çarpmaktadır. Bu çerçevede meşhur bazı hatipler şunlardır:

İyâd Kabilesi: Kuss b. Saide, Zerka ve Lakit b. Ma'bed

Temîm Kabilesi: Eksem b. Sayfî, Hacib b. Zürâre, Kays b. Âsım

Kinâne Kabilesi: Ka'b b. Lüey, Hâşim b. Abdimenâf, Abdulmuttalip (Hz. Peygamber'in dedelerinden), Utbe b. Rebâa, Süheyl b. Amr

Kays Aylan Kabilesi: Kays b. Hârice el-Gatafanî, Lebîd b. Rebâa el-Âmirî, Âmir b. Darib el-Advanî

Yemen: Ubeyd b. Şeriyye el-Cürhümî, Zübeyr b. Cenab, Kays b. Şemmâs, Sabah el-Himyerî.

Bahile: Sehban⁴⁹

Bu belirtilen hatipler, Câhiliyye dönemini; vasiyet, yönlendirme ve diğer konuşmalarıyla etkilemiş kişilerdir. Makalenin bu aşamasında ise, o dö-

⁴⁸ Hanna'l-Fâhûr, *el-Câmi'*, s. 132-133.

⁴⁹ Kaya, *a.g.m.*, XVIII, s.158.

nemin meşhur hatiplerinden olan Eksem b. Sayfî; hayatı, eserleri ve devrine etkileri bakımından ele alınacaktır.

2. Eksem b. Sayfî'nin (ö. 612 m. [?]) Hayatı

Tam adı, Eksem b. Sayfî b. Riyâh b. Hâris b. Muhâşin b. Muâviye b. Şerîf b. Cerve b. Üseyyid b. Amr b. Temîm'dir.⁵⁰

Temîm kabilesinin Üseyyid koluna mensup olan Eksem b. Sayfî'nin hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Şiirleri, hitâbeti, hikmetli sözleri, isabetli görüşleri ve nasihatlarıyla şöhret bulmuş ve dostluk, fazilet, adâlet, doğruluk, nefis terbiyesi gibi konularda nasihâtler vermiştir.

Ensâb ilmini çok iyi bildiği için kabileler arasında cereyan eden soy, asâlet ve fazilet tartışmalarında hakemliğine başvurulurdu. Ancak kabilesi içerisinde gördüğü övünme ve yerme amacıyla yapılan şiir müsabakalarını sevmez ve bu tür yarışmalarda hakemlik yapmayı kabul etmezdi.⁵¹

Câhiliyye döneminde Arapların bilginlerindendi. Hz. Peygamber'in nübüvvetine yetişmiş ve kavmine, Ona uymasını tavsiye etmiştir.⁵²

İbn Abdilberr⁵³ ve İbn Düreyd⁵⁴ gibi âlimler onun Müslüman olmadığını söylemişlerse de söz ve davranışlarına bakıldığı zaman onun, hanifler arasında yer aldığını söylemek mümkündür.

Kavminden 100 kişiyle birlikte Müslüman olmak için Medine'ye yönelmiş, bu yolculuk esnasında vefat ettiği için Hz. Peygamber'i (s.a.v) görememiştir. Arkadaşlarından Medine'ye ulaşanlar ise Müslüman olmuştur.⁵⁵ Olayın ayrıntısı şu şekildedir: "Eksem b. Sayfî'ye Allah Rasûlü'nün (sav) peygamber olarak gönderildiği haberi ulaştınca onun yanına gitmek istedi. Kavmi, onun gitmesine engel olup "Sen bizim büyüğümüzsün, sana bu haberler gizli kalmaz." deyince Eksem "Öyleyse bana ondan, ona da benden haber iletcek

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, İzzuddin, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1989, I, 135; es-Safedî, Salâhuddin Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (Thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa), Dâru lhyâit-Turâs, Beyrut, 2000, IX, 199.

⁵¹ Çubukcu, Asri, "Eksem b. Sayfî", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 550-551.

⁵² İbn Düreyd, Ebûbekir Muhammed b. Hasan, *el-İştikâk*, (Thk. Abdusselam Muhammed Hârûn), Dâru'l-Cil, Beyrut, 1991, s. 207.

⁵³ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf Abdullah b. Muhammed, *el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Cil, Beyrut, 1992, I, 145.

⁵⁴ İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 207.

⁵⁵ Zirikli, Hayruddin, *el-A'lâm*, 7. Baskı, Dâru'l-ilm lil-melâyîn, Beyrut, 1986, II, 6.

birisi gelsin.” dedi. Bunun üzerine, onun adına iki kişi Allah Rasûlü’nün yanına gittiler. Dediler ki:

Bizler Eksem b. Sayfi’nin elçileriyiz. O, senin kim olduğunu, ne olduğunu ve ne getirdiğini soruyor. Allah Rasûlü şöyle buyurdu: “Allah adaleti, iyiliği ve akrabaya vermeyi emreder. Kötülük ve fuhşiyattan da sizleri yasaklar.”⁵⁶ Eksem’e gelip dediler ki: Nesebini söylemekten kaçındı. Biz de onun nesebini sorduk. Mudar kabilesinden, orta ve en iyi nesebe sahip olduğunu gördük. Bize bazı sözler söyledi ki biz onları ezberledik. Eksem, o sözleri işitince şunları söyledi: “Ey kavmim! Görüyorum ki bu adam güzel ahlâkı emrediyor ve kötülüklerinden de yasaklıyor. Bu dinde başı çeken olun, alt tabaka olmayın. Bu dinde ilklerden olun, sonuncular olmayın.” Çok geçmeden ölüm ona yaklaştı. Kavmine şöyle vasiyette bulundu: “Sizlere Allah’tan hakkıyla korkmanızı ve akrabaya iyiliği tavsiye ederim. Çünkü, o ikisiyle kök yıpranmaz.”⁵⁷

Kaynakların bildirdiğine göre Mekke döneminde, Eksem b. Sayfi, Hz. Peygamber’den İslâm hakkında bilgi istemiş ve Hz. Peygamber onun mektubuna şöyle cevap vermiştir:

“Allâh’ın Rasûlü Muhammed’den Eksem bin Sayfi’ye...

Allâh’ın selâmı üzerine olsun. Allâh’a olan hamdimi sana bildiririm. Allâh bana, «Lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh» dememi ve insanlara bu sözü tebliğ etmemi emrediyor. Bütün mahlûkât ve hükümlerlik Allâh’a âittir. Her şey O’nundur. Allâh onları yaratır, öldürür ve âhirette tekrar diriltir. Şüphesiz dönüş O’nadır.”⁵⁸

Ebu Hatim es-Sicistanî, “Kim Allah ve Rasûlü uğruna hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse onun mükafatı Allah’a âittir.”(en-Nisa 4/100) meâlindeki âyetin, onun hakkında nazil olduğunu söylemektedir.⁵⁹ Ancak Belâzurî, bu hususun sabit olmadığını zikretmektedir.⁶⁰

⁵⁶ Nahl 16: 90.

⁵⁷ İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Ma’rifetü’s-Sahâbe*, (Thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî), Dâru’l-Vatan, Riyâd, 1998, I, 342; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah, *el-İstîâb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru’l-Cil, Beyrut, 1992, I, 145-146.

⁵⁸ el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdullah, *Cemheratü’l-Emsâl*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, ty., II, 338; Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku’s-Siyâsiyye*, Dârun-Nefâis, Beyrut, 1987, s. 254.

⁵⁹ Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebûbekr, *ed-Durru’l-Mensûr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, ty., II, 651.

⁶⁰ Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ, *Cümel min Ensâbi’l-Eşrâf*, thk: Süheyl Zekkâr, Riyâd es-Zerkalî, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1996, I, 265.

Muammerûn'dan olan Eksem'in doksan küsur yıl yaşadığı ve hicretten önce öldüğü rivâyet edilmekle birlikte 190, 330 hatta 340 yıl yaşadığı da ifade edilmektedir.⁶¹

Eksem b. Sayfî'in hayatı ve edebî duruşu hakkında aktarılan bu bilgilerin daha iyi anlaşılması için, makalenin bu aşamasında ise, onun günümüze kadar ulaşan hutbe, mesel ve vasiyetlerinden örnekler sunulması uygun olacaktır.

3. Hutbe, Vasiyet ve Mesellerinden Örnekler

Eksem b. Sayfî'nin Tay' Kabilesine Vasiyeti

"Size Allah'tan korkmanızı ve sıla-yı rahimi tavsiye ederim. Ahmaklarla evlenmekten sakının. Onlarla nikâh tehlikeli, çocuğu da kayıptır. Size at gereklidir, hâl böyle olunca ona bakmak da gereklidir. Şüphesiz bunlar ise Arap atlarıdır. Hakkı olan yer dışında devenin kontrolünü bırakmayın. Onda mehir parası ve barınma vardır. Onun sütü büyüğe iyi gelir, küçüğe de gıda verir. Eğer deve öğütmeyle mükellef tutulursa öğütür. Gücünü bilen kişi helak olmaz. Yokluk, mal yokluğu değil akıl yokluğudur. Bir adam bin adamdan hayırlıdır. Kim zamana kızarsa, kızması uzar gider. Kim de kadere razı olursa yaşamı iyi olur. Görüşün afeti, heva ve heveslerden olmasıdır. Âdet (edepten) daha etkilidir. Sevgiyle birlikte muhtaçlık hâli, nefretle birlikte zenginlik hâlinde daha hayırlıdır. Dünya, elden ele dolaşan metadır. Sen zayıfken sana gelen ve gücünle defetmediğin şey senin lehine olmaz. Haset, devası olmayan bir hastalıktır, bunu da başkasının başına gelene sevinmek takip eder. Kim bir günü görürse o günde görülür. Oku atmadan önce ok torbasını doldur. Pişmanlık, câhillikle beraberdir. Aklın direği hilmdir. İşlerin en hayırlısı, sabrın neticesidir. Sevginin devamlılığı, sözlerdeki istikamete bağlıdır. Kim ara sıra ziyarette bulunursa sevgi artar. Gurur, kötülüklerin anahtarıdır. Kusur ve acizliğin sonu helak olmaktır. Her şeyin bir zararı vardır; dilin zararını hayırla gider. Susanın aciz olması, konuşanın aciz olmasından daha iyidir. Temkin, sorumlu olduğun şeyleri yapman ve yeterli olanın dışındakileri terk etmendir. Kim bir meselede ısrar ederse, o ağırlaşır. Kim gücünün üstünde soru sorarsa harama müstehak olur. Birlik berekettir, parçalanmak ise uğursuzluktur. Cömertliğin en hayırlısı, ihtiyaca uygun olanıdır. Affın en hayırlısı, güçlü iken affettir."⁶²

⁶¹ Çubukcu, a.g.m., X, 551.

⁶² Safvet, Ahmet Zeki, *Cemheratu Hutabi'l-Arab fi Usuri'l-Arabiyyeti'z-Zahira*, Mısır, İlaveli 2. Baskı, 1962, I, 133-134.

Eksem b. Sayfî'nin Vasiyeti

“Zamanı ikiye ayırarak sağdım. Böylece onun tatlısını da acısını da tanıdım. Göz tanıdı ve ağladı. Şüphesiz önümde değerli görmediğim şeyler vardır. Nice haber işitenler var ki benim özüümü işitmemiştir. Her zaman, o anı yaşayan kişi içindir. Her günde çirkin görülen şeyler vardır. Her yardım sahibi yardımsız kalacaktır. İyilik yapın! Şüphesiz iyilik yapanın durumu iyileşir. Dillerinizi sakının! Şüphesiz ki kişinin ölümü, iki damağının arasındadır. Doğru söz, bir arkadaş olarak beni terk etmez. Doğruluk kurtuluştur. Korkulu bir şekilde yaşamamanın bir faydası yoktur. Vakıadan sakınmak fayda vermez. Karşılaşacağın şeye gideceksin. Yükselmek isteyen yorulur. Çalışmada ölçülü olursan güçlü kalırsın. Kim gidene üzülmezse bedeni sakın kalır. Kim elindekine kanaat ederse gözü aydınlanır. Pişman olmadan önce düşün! İşin başında iken düşünmek, sonunda iken düşünmekten daha iyidir. Sana öğüt veren şeye sahip olan kişi helak olmaz. Bilmediği şeyi emreden âlimin vay haline! Karşıdan bakıldığı zaman işler birbirine benzer, sırtını dönünce onu zeki de ahmak ta tanır. Vahşet, ilmin gitmesiyle olur. Bollukta şımarmak ahmaklıktır, bela anında aciz durmak ise akılsızlıktır. Kolay sinirlenme! Muhtemel ki çok günah işleyebilirsin. Size sorulmayan şeye cevap vermeyin. Gülünmeyecek şeye gülmeyin. Çıkar yol bulamayan kişinin çaresi sabırdır. Topluca durun, toplu duranlar galip gelir, sebat edin. Acele etmeyin! İki gruptan en akıllı olanı, sakın olanıdır. Nice acele işler var ki arkasından yavaşlama gelir. Geceyi zırh ve deve edinin. Gece, musibetleri gizler. İhtilaf edilen kişinin cemaâti olmaz. Evlerinizi uzak tutun ki birbirinize buğz etmeyin. Bir araya toplananların direkleri sallanır. Kadınlara devamlı saygılı olun, ip eğirme aleti, efendi için ne güzel bir eğlencedir. Eğer yaşarsan görmediğin şeyleri görürsün. Susan kişi itiraf etmiş sayılır. Geveze kişi, gece odun toplayan gibidir. Çok konuşan hata yapar. Cariyeye sır vermeyin. Kabileden ayrılmayın. Yalnız kalan kişi her yerde mazlum olur. İnsanlarla anlaşın. Sonradan topluluğa girenlerden sakının. Şüphesiz azlıkla birlikte zillet vardır. Eğer çıplak kadına sorulsa, ailemin zillete düşmesini isterim der. Elçi, kınanmayacak habercidir. Dostları bozulan kişi, suya dalmış gibi olur. Yanlış duyan yanlış cevap verir. Bir iyiliği gösteren, onu yapan gibidir. İhtiyaç, miskinliğin en zayıfıdır. Hür kadın acıkabilir, ancak memeleriyle (emzirme parasıyla) beslenmez. Düz yolda giden sapmaz. Hakka yönelen, kör olmaz. Kim zorlaştırırsa nefret ettirir, kim de rahatlatırsa uysallaştırır. Şeref, görmezden gelmektir. Sözün en vefalı, veciz olanıdır. İşlerin en doğrusu, fazlalıkları terk etmektir. Değiştirip bozmak (tahrif) kötülüklerin anahtarıdır. Kusur ve acizyet, helakı getirir. Her şeyin bir dönüşü vardır. İnsanlardan,

zenginliğe en muhtaç olanları, ancak zenginlikle ıslah olanıdır; onlar da kralardır. Övülmekten hoşlanmak, kaybolmanın baş sebebidir. İnsanların hoşnutluğu, ulaşılamayan bir sonuçtur. Zulme uğrayanın öfkesini çirkin görme. İffetin ilacı zorluktur, öyleyse sabra sığın. Dilinle sadece hayır konuş ve öfkeye son ver. Şüphesiz güç arkandan gelir. Kim güçlü olursa sesi çıkar. Güçlülerin en acı işi intikamdır. İyiliğe karşılık ver, kötülüğü ödüllendirme. İnsanları kinden uzaklaştıran kişi, affetmekle büyüyen kişidir. Kendinden aşağıdakine haset edenin özü azdır. Kim hüsnü zanda bulunursa kalbi rahat olur. Susanın acizliği, konuşanın acizliğinden daha övgüye değerlidir. İnsanlar iki çeşittir: Korunanlar ve kendisinden korunulanlar. Çok nasihat, töhmete hücum eder. Kim bir meselede ısrar ederse bıktırır. Cömertliğin en hayırlısı ihtiyaca uygun olanıdır. Susmak, sevgi kazandırır. Yalan, hiçbir şeye galip gelemes, ancak ona doğruluk galip gelir. Dil doğru olsa da kalpten bazen şüphe edilir. İnsanlardan tiksirmek, düşmanlık için ortam hazırlar, onlarla yakınlaşmak da kötülüğe sebep olur. İnsanlara karşı yakınlık ile uzaklığın arasında ol. İşlerin en hayırlısı vasat olanıdır. Vezirlerin rezilliği, düşmanın buğzetmesinden daha zararlıdır. Yakınların en hayırlısı, salih kadındır. Korkunun yanında iyi amel vardır. Kendisini azarlamayan kişiye başkasından da öğüt gelmez ve o kişi, en kötü işine düşmanlık eder hâle gelir. Kişi, kötü davranış ve kavmine uyguladığı şiddet ile insanları bıktırmadıkça helak olmaz. Onun insanlığının tezahürleri de beğenilir. Kavmiyle gururlanmaz, emir ona üstün gelir. Kibirli insanın, güzel övgüden nasibi yoktur. Yok olan şey gelişemez. Kim birine kötülük yaparsa önce kendine yapar. Akıllı kişi, ihtiyaçtan dolayı mecburen kendisiyle kardeşlik yapan kişinin kardeşliğine güvenmez. En az rahat eden insan, kindar olandır. Kim bilerek günah işlerse, cezasını vermeden ona acımak helal olmaz. Şüphesiz edep, yumuşak huyluluktur. Yumuşak huyluluk ise berekettir.⁶³

Eksem b. Sayfi'nin Oğluna ve Kabilesine Vasiyeti

“Ey Temîmoğulları! Dünya beni (bir gün) götürse de siz benim öğüdümü kaçırmamalısınız. İçimde öyle bir söz var ki onun için kulaklarınızdan başka bir yer ve kalplerinizden başka bir karargâh yoktur. Onu dikkatli kulaklarla ve uyanık kalplerle dinleyin, sonunda şükredersiniz. Heva uyanıktır, akıl ise uykudadır, şehvetler sınırsız, akıl ise sınırlıdır. Nefis ihmal edicidir, tefekkür ise bağılıdır. Kim günaha yönelir ve düşünmeyi terk ederse akıl helak olur. Bir yol göstericiye danışan asla yok olmaz. Görüşünü baskıyla kabul ettirmek, ayakların kaymasına (günaha) sebep olur. Kim duyurursa onunla duyulur.

⁶³ Safvet, Cemheratu Hutabi'l-Arab, s.130-133.

İnsanların kapışması, tamah (açgözlülük) şimşeklerinin altındadır. Sıkıntı yerlerinde denenen kişi ancak şerefin harp meydanlarında bulunur. İmtihanın üzerinde, olgunluğa götüren yol vardır. Kim düz arazide giderse kötülüklerden emin olur. Haset eden kişinin; kalbini yorması, fikrini meşgul etmesi ve kinini tutuşturması onu, ne yok eder ne de zararlarını giderir.

Ey Temîmoğulları! Hilm (yumuşak huyluluk) yudumuna sabretmek, pişmanlığın meyvesini toplamaktan daha tatlıdır. Kim namusunu malından aşağıda tutarsa kınanır. Dilin konuşması, mızrakların konuşmasından daha iyidir. Kelime ağızdan çıkmadıkça rehinedir, ağızdan çıktığı zaman ise savaşçı bir aslan veya tutuşmuş bir ateştir. Akıllı nasihatçi, delili bırakmamayı ve harpte görüşü uygulamayı, yaralama ve vurmaktan daha faydalı görür.”⁶⁴

Eksem b. Sayfi'nin Kavmini İslâm'a Çağırıldığı Hutbesi

“Ey Temîmoğulları! Bana beyinsiz olarak gelmeyin, şüphesiz ki beyinsiz kişi, boş şeye kulak verir. Beyinsiz, kendinin üstünde olana karşı yılgınlığa düşer, altında olana karşı da zayıf durur. Akıllı olmayan kişide hayır yoktur. Yaşım ilerledi ve artık zillete düştüm. Benden bir güzellik gördüğünüz zaman onu kabul edin, bunun dışında bir şey görünce de karşıma dikilin. Şüphesiz oğlum bu adamla konuşmuştur. Bana O'nun haberi ve iyiliği emredip kötülükten nehyettiği, ayrıca güzel ahlâktan bahsettiği mektubu geldi. Muhammed'e işinde yardım etme hususunda en çabuk davranması gerekenler sizlersiniz. Eğer çağırdığı şeyler hak ise, o diğer insanların değil sizin lehinizdir. Eğer batıl olursa, ondan vazgeçmek ve onu örtmek, insanlardan en çok sizin hakkınızdır. Zorla gelmeden önce isteyerek gelin. Bunlardan ilki (isteyerek gelmeniz) diğerine gerek bırakmaz. Bu, devamı olan bir iştir. Kim ona ilk gelirse şeref kazanır, sonradan gelenler de ona uyar. Azimet güçtür, ihtilaf ise zayıflıktır.”⁶⁵

Eksem b. Sayfi'nin Hutbesi

“Varlıkların en iyisi, üst seviyede olandır, adamların en üstünü krallardır, kralların en üstünü en faydalı olanıdır, zamanların en hayırlısı iyiliği bol olanıdır, hatiplerin en üstünü en doğru sözlü olanıdır. Doğruluk kurtuluştur, yalan uçurumdur, şer ise düşmanlıkta ısrar etmektir. Akıl zor bir binektir, acizlik ise kolay bir binektir. Görüşün afeti hevadır; acizlik, fakirliğin anahtarıdır,

⁶⁴ Askerî, *Cemheratul-Emsal*, II, 256-257; Safvet, *Cemheratu Hutabi'l-Arab*, s. 134-135.

⁶⁵ Meydânî, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *Mecmau'l-Emsâl*, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty., II, 367; Safvet, *Cemheratu Hutabi'l-Arab*, I, 159-160.

işlerin en hayırlısı sabırdır, hüsnü zan tehlikedir, kötü zan korunmaktır. Tebaanın bozukluğunu düzeltmek, yöneticinin bozukluğunu düzeltmekten daha hayırlıdır. Kimin sırdaşları bozulursa suya dalmış gibi olur. Beldelerin en şerlisi emiri olmayan beldedir, kralların en şerlisi ise iyilerin korktuğu kraldır. Kişi çaresiz kalmaz, aciz kalır. Evladın en üstünü iyi olanlardır. Tebaanın en hayırlısı samimi olup gösteriş yapmayandır. Askerlerden zafere en layık olanı yerini iyi tutandır. Sana azık olarak, yerine ulaştıracak kadar olanı yeter. Sana şer olarak, onun işitilmesi yeter. Susmak hikmettir fakat çok az kişi bunu yapar. Belağat, veciz konuşmaktır. Kim zorlaştırırsa nefret ettirir, kim de rahatlatırsa uysallaştırır.” Kısra, Eksem’in sözlerini garipseyip de, “Vay be! Ey Eksem! Ne kadar bilgesin ve sözün ne kadar güvenilir, şâyet konuşan sen olmasaydın, konuşman yerinde değildi” deyince Eksem de, “Senin hakkında doğruluk haber verir, tehdit değil.” demiştir. Bunun ardından Kısra da, “Şâyet Arap’ın senden başka adamı olmasaydı bile sen yeterdin.” demiştir. Eksem de, “Nice sözler vardır ki hücumdan daha etkilidir.” demiştir.⁶⁶

Eksem b. Sayfi’nin Meselleri

“Akıl, tecrübeler ile olgunlaşır. Arkadaş yakındır. Asıl arkadaş, yanında değilken de sadık olandır. Garip, sevgilisi olmayandır. Nice uzakta olanlar vardır ki yanındakinden daha yakındır. Gerçek anlamda yakın olan kişi, faydası yakın olan kişidir. Eğer açığa çıkarsanız gizli kalmazsınız. Senin ehlinin en hayırlısı sana yetendir, silahının en hayırlısı seni koruyandır, kardeşlerinin en hayırlısı ise tecrübe etmediğin denemediğindir. Nice yabancılar vardır ki, kalbi temizdir, nice de baba oğlu vardır ki yanında değilken şüphe duyarsın. Kardeşin, sana sadık olandır. Kardeş, kardeşin aynasıdır. Eğer kardeşin güçlük içinde olursa kolaylaştır. Kardeşine zorluk çıkararak, kahraman değildir. Evleri uzak tutun ki sevgide yakın olun. Terbiyeli adamlardan hangisi kardeşinin yerini tamamen tutabilir! Şüphesiz ferah olursan ferahlıkla karşılaşırsın. İyilik yap ki iyilik gör. Merhamet et ki sana da merhamet edilsin. Ne yaparsan aynıyla karşılık görürsün. Kim bir günü görürse o günde görülür. Zamandan gafil olunmaz. Göz anladı ve ağladı. Her tecrübeye bir ibret vardır. Güvenilen kişiden zarar görülür. Ne kadar çalışsa da kişi rızıkına koşamaz. Kader (hüküm) indiği zaman göz kör olur. Helak geldiği zaman göz ile kulağın arasına girer. (Ondan gizlenmek yoktur) İçki, bütün kötülüklerin anahtarıdır. Şarkı, zinanın büyüsidür. Kanaat, tükenmeyen maldır. Zenginliğin en hayırlısı gönül zenginliğidir. Karşılaşacağın şeye sürüklenirsin. Afiyetten, sana verileni al.

⁶⁶ Safvet, Cemheratu Hutabi'l-Arab, I, 56.

İnsan ancak kalp ve dildir. Senin için, ancak yaptığın şey vardır. Sana yeterli görülenden fazlasını zorlama. Kalem, iki dilden biridir. Muhtaçlığın az olması, iki kolaylıktan biridir. Bazen dünya ikisiyle daralır. Güzel kadın, ayıplamayla yok olmaz. Azgın adam da ayıplamayla yok olmaz. Ehlinin arasında ölü gibi olma. Bir şeyle alay etme, o zaman o, sana da gelir. Sen acele olmasını istesen de şer geciktirilir. Şerrin küçüğü, büyümeye yakındır. Gözün görmediğini kalp görür. Zarar dokunsa da hür, hürdür. Yardım görse de köle, köledir. Kim gücünü bilirse işi kolay olur. Kimi, çocukları sevindirirse nefsi üzer. Kim zamana karşı kibirlenirse zaman onu alçaltır. Kim sultana saldırsa, sultan onu incitir, kim de o sultana karşı sakın durursa sultan ona dokunmaz. Kim, adım atarsa (yürürse) isteğine ulaşır. Her atılan şey, bıkılan şeydir. Her yasak, rağbet görür. Her güçlü, güç altında zelil olur. Her makamın bir sözü vardır. (Her yere uygun söylenecek bir söz vardır)her zamanın adamları vardır. Her ecelin bir kitabı vardır. Her işin bir karşılığı vardır. Her haberin bir sübûtu vardır. Her sırrın bir deposu vardır. Her insanın değeri, yaptığı iyilikledir. Her kilit için bir anahtar iste. Batılı, çok yaparsan gerçek olur. Hüzünlerle beraber rahatlık gelir. Sabaha ulaşmak için gece yürümeye razı olunur. Doğruluk kurtuluştur, yalan ise uçurumdur. Bilmek, günaha girmeyi önler. Nice sözler vardır ki hücumdan daha etkilidir. Nice zamanlar vardır ki onda itaat edilmez (Başkaldırı olur) Nice acele işler vardır ki ardından yavaşlama gelir. Nice sözler vardır ki kılıçtan daha keskindir. Cehaletin bir kısmı, hilmden daha belîğdir. Kalp, en çok baharını ister. Heva, şiddetli körlüktür, tapınılan ilahtır. Görüş uyur, heva ise uyanıktır. Sana çağırın kişi, sana galip gelmiştir. Hasetçi için ne rahat ne de vefa vardır. İç güzellik gibisi yoktur. Ömür, ayrılığa katlanmaktan daha kısadır. İnsanlardan affetmeye en layık olanı, cezalandırmaya en muktedir olanıdır. İlimin en hayırlısı faydalı olanıdır, sözün en hayırlısı, uyulanıdır. Çok yemek, zekayı giderir. Körlüğün en kötüsü, kalp körlüğüdür. En güvenilir kulp, takva sözüdür. Kadınlar, şeytana götüren sebeplerdir, gençlik ise, deliliğin bir şubesidir. Bedbaht kişi, annesinin karnındayken bedbaht olan kişidir. Mutlu kişi, başkalarına örnek gösterilen kişidir. Herkes için bedeninde bir oyalanma vardır. Kim belayı bilirse ona sabreder. Ölçüler, hatırına gelmeyen şeyleri sana gösterir. Azığın en iyisi, âhiret için hazırlananıdır. Erkek deve, sütü kurumuş dişi deveye daha yakındır. Yarından nasibi olan kişi, gayeye ulaşan kişidir. Sabrın sonuçları, övülecek şeylerdir. Gayelere kuruntularla ulaşılmaz. İşin sağlamlığı, azimetin derecesine göredir. Misafir över de yerer de. Kim düşünürse ibret alır. Nice şahitlerin vardır ki konuşmaz. Seni aldatan, senden değildir. Kişi, kimseye kendi gibi bakmaz. Sahip olduklarından başkası senin fakirliğini gidermez. Akıllının üzerinde bir kasaba yoktur. Gurbette zenginlik,

vatandır. Ehli az olan kişi gariptir. Tecrübenin başlangıcı şudur: Çolak da olsa elin sendendir, kesik de olsa burnun sendendir. Kim yalanla tanınırsa doğruluğuna inanılmaz. Sağlık hastalığın, gençlik de ihtiyarlığın davetçisidir. Çok bağırarak, zayıflıktandır. Musibet geldiği zaman teselli terk edilir, kardeşlik geldiği zaman övgü çirkin olur. Âdet, edepten daha etkilidir. Yumuşak huyluluk fazilettir, ahmaklık ise uğursuzluktur. Kadın güzel kokulu bir çiçektir, ayak işlerini yapan biri değil. Bir iyiliği gösteren, onu yapan gibidir. İşini tamamlayabilmek için önce kontrol altına almalısın. Atmadan önce ok torbası doldurulur. Konuşanın ağzından düşen her lafı bir iştih yayarı vardır. Kişinin ölümü iki damağının arasındadır. Hareketi terk etmek gaflettir. Susmak, dilde tutukluktur. Kim serbest bırakılırsa iyi anlar. Eğer dinlersen faydalanırsın. Kişiyi ihanet olarak, ihanetten emin olması yeter. Nimetleri şükürle bağlayın. Kim iyiliği ekerse teşekkürü biçer. Vezir seni aldatınca, emire olan sevgin seni kandırmasın. Musibetten daha büyüğü, arkasından gelenin kötülüğüdür. Kim kalıcı olmak istiyorsa kendini musibetlere hazırlasın. Sevgililerin buluşması, kederi unutturur. Câhille alakayı kesmek, akıllıyla irtibat kurmak gibidir. Kim kendini beğenirse, ona kızan çok olur. Bir yer, kendisini tanımayanı öldürür, onu ise tanıyan öldürür. En kötü hastalık, aşağılık huy ve kötü konuşan dildir. Eğer sultan seni kardeş görürse sen de onu yönetici olarak gör. Güvenilen kişiden sakın, haine de güvenme. Yarışı kazanan varış yerinde bilinir. Koşu kulvarı, bahsin olduğu yerde övülür (aranır). Az da olsa bir şeyi istemek, büyük de olsa vermekten daha zordur. İyiliğin mükâfâtı, ya misliyledir, ya da o iyiliğin yayılmasıdır. Muhtaçlıkla beraber dostluk yoktur. Zararla beraber insanlık yoktur. Şikâyetle beraber sabır yoktur. Kınamada acil davranmak âdil değildir. Başkasının kölesi senin gibi hürdür. Kim danışırsa iyilikler yok olmaz. Değersiz kişi kendini zelim yapandır. Değersiz kişi, yalnız başına konaklayan ve abuk sabuk konuşan kişidir. Kişiyi yalan olarak, her işittiğini anlatması yeter.⁶⁷ Günahta aşirete uyarsın. Kalp çalındığı zaman uyku kaçır. Dönmeyecek şeyi kaybetmek beni helak eder mi? Bir kişinin derdini bana anlatmasından Allah'a sığınırım. Nice sözler vardır ki, onda gizlilik yoktur. Yangında da olsa arkadaşını gözet. Zor olanı düzeltmek kolay değildir. Eğer nasihat istersen, kendini aza göre hazırla. Ne zaman başkasının malıyla uğraşırsan sıkılırsın. Senin zayıflığın, başkasının yağından daha iyidir. Boynuzsuz keçi, boynuzluya teslimamaz. Bazen, dişlerin ucuyla yiyerek hazma ulaşılır. Dostlar arasında ayrılık,

⁶⁷ İbn Abdırabbih, Ahmed b. Muhammed, *el-İkdu'l-Ferîd*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1404, III, 13-16; Safvet, *Cemheratu Hutabi'l-Arab*, s. 136-140.

baş ağrıtmıştır. Kardeşinizi bekleyin, şüphesiz bugünün yarını da vardır. Hür olan, sesini çıkarır. Her duyduğun şeyin peşine düşme."⁶⁸

Eksem b. Sayfi'nin Amr b. Hind'e Kardeşinin Ölümü Sebebiyle Yazdığı Taziye

*"Bu dünyanın halkı yolcudur. Fakat onlar yolculuk akdinden hoşlanmaz, sadece onun dışındayken tat alırlar. Senden çevrilmeyen şey sana gelmiştir. Sana dönmeyecek olan şey de senden gitmiştir. Seninle beraber, seni bırakacak ve veda edecek kişiler kalmıştır. Bil ki dünya üç günlüktür; dünden öğüt al ve doğru gözlem yap, aksi durumda sana acı verir, senin lehine hikmetini bırakır; bugün ise ganimettir, sen gitmediğin hâlde sana gelen arkadaşdır, onun yokluğu uzun sürmüş, senden gidişi de hızlı olacaktır; yarına gelince, onun ehlini bilemezsin, seni bulursa sana gelecek. Nimet verene şükür ne güzeldir. Kadir olan Allah'a teslimiyet ne güzeldir. Bizim atalarımız geçmiştir, biz onların torunlarıyız. Atalardan sonra torunlar da kalacak değildir. Bil ki musibetin en büyüğü, onlardan sonra kötü bir halef olmaktır. İyiliğin en hayırlısı, onu yapmaktır. Şerrin en kötüsü de onu yapmaktır."*⁶⁹

4. Eksem bin Sayfi'nin Metodu

Hutbe, vasiyet ve mesel örneklerinde Eksem b. Sayfi'nin, dildeki ustalığı hemen göze çarpmaktadır. Kelimeleri ustalıkla kullanmış, oldukça fasih ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Lafızlarındaki kuvvet ve kesinlik ise, onun karakterini ve kendisine güvenini yansıtmaktadır.

Genellikle kolay bir anlatım seçmesine rağmen yer yer zorlu ifadeleri de gözden kaçmamaktadır. Câhiliyye nesrinin genel bir özelliği de icaza ağırlık vermeleri idi. Bunu, ezberlenmesi kolay olsun diye yapıyorlardı. Bu özelliği Eksem'in hitâbetinde de görmekteyiz.

Çok aşırı gitmemek kaydıyla sec'i de kullandığını görmekteyiz. Cümle sonlarındaki bu uyum, hitâbetine ayrı bir estetik zevk katmaktadır. Bu sec'iler özellikle hikmet ve mesellerinde göze çarpmaktadır.

⁶⁸ Safvet, *Cemheratu Hutabi'l-Arab*, s. 141.

⁶⁹ İbn Abdırabbih, *el-Ikdu'l-Ferîd.*, III, 260; Safvet, *Cemheratu Hutabi'l-Arab*, s. 37-38.

Sonuç ve Değerlendirme

“*Ch'*” kökünden gelen Câhiliyye kavramı; bilgisizlik, zorbalık ve haffif meşreplilik gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamlar üzerinde bir takım fikir beyanları olmuş, bazıları birinci anlamına ağırlık verirken bazıları da ikinci anlamını tercih etmiştir.

Câhiliyye kavramı özel anlamda, İslâm öncesi dönemi ifade etmek için kullanılmakla birlikte genel anlamda ise bir zihniyet ve ahlâk tarzının adıdır. Dolayısıyla gelip geçmiş bir olgu değil, her zaman karşılaşılabilecek bir vakıdır.

Dil, insanların iletişim aracıdır ve en çok kullanılan çeşidi ise nesirdir. Nesir, insanların günlük konuşmalarında, sanatsal faaliyetlerinde ve bilimsel aktivitelerinde sıkça başvurduğu bir edebiyat alanıdır. Nitekim Câhiliyye devri Arap'ı da nesri sıkça kullanmıştır. Çünkü yaşam tarzları ve kültürel ortamları bunu gerektirmiştir. Neseb yarışırma, kabileler arası atışma ve övünmeler, nikâh, cenaze, emirlere heyet gönderme, Eyyâmü'l-'Arab toplantıları ve vasiyetler gibi önem atfedilen unsurlar, nesre ve özellikle de hitâbete ayrı bir önem kazandırmıştır. Bu sebeple hatip, her zaman aranan bir kişi olmuştur ve her kabile bir hatip yetiştirme işine girişmiştir. Bir bakıma bugünkü medyanın görevini yapan hatipler, toplumlarının yönlendirilmesinde de etkin rol oynamışlardır.

Bu dönemde hitâbetin konularını ise günlük hayatın tezahürleri oluşturmuş ve tavsiyeler, nikâh konuşmaları, taziyeler, peygamberi haber verme, Allah'a ibadete çağırma, iyiliklere yönlendirip kötülüklerden uzaklaştırma, övünme, atışma, savaşa teşvik gibi konulara bolca rastlanmıştır.

Hatipler konuşmalarını yaparken, yüksek bir yerde bulunmaya ve ellerine yay, mızrak veya kılıç gibi malzemeler alarak konuşmaya da özen göstermişlerdir. Ayrıca konuşmalarında fasih olmak, jest ve mimiklere önem vermek, kolay ezberlensin diye veciz ifadeler kullanmak gibi hususlara da özen göstermişlerdir.

Kuss b. Saîde, Amr b. Ma'di Kerîb, Hâcib b. Zûrâre, Ka'b b. Lüey, Âmir b. Darib el-Advanî ve Eksem b. Sayfî gibi şahıslar ise bu dönemin önde gelen hatipleri arasındadır. Bunlardan Eksem b. Sayfî, kavmi arasında doğruluğu ve hitâbetteki ustalığıyla isim yapmış, Temîm kabilesine mensup bir hatiptir. Özellikle vasiyet ve meselleriyle meşhur olmuştur.

Hanif inancına bağlı olan Eksem b. Sayfî'nin inancının izleri, hitâbetinde de görülmektedir. Zira onun konuşmalarında; doğruluk, tevhid, peygam-

bere itaat ve birçok ahlâkî ilke dikkat çekmektedir. Aynı şekilde inancının bir yansıması olarak konuşmalarında, Câhiliyye’de yaygın olan kabile övgüleri, üstünlük yarışları ve asabiyet gibi hususlara da rastlanmamaktadır.

Eksem, özellikle hakemlik ve emirlere heyet gönderme gibi durumlarda aranan bir dil ustası olmuş ve konuşmalarını irticalen yapmıştır. Hutbe ve nasihatlerinde her ne kadar birbiriyle bağlantılı cümleler görülse de meselleri genellikle kopuktur, konu bütünlüğü ve bağlantı pek görülmemektedir. Ayrıca konuşmalarında, anlatımı kolaylaştırmak için darb-ı meseller de kullanmıştır.

Özetle ifade etmek gerekirse Eksem b. Sayfî, hitâbeti insanlara faydalı olmak, onları iyiliğe ve kalıcı güzelliklere yönlendirmek için bir vasıta olarak kullanmış, bu sebeple de üslubunda; mübâlağa, karmaşıklık, edebî sanatlara ağırlık vermek gibi durumlardan uzak kalmaya özen göstermiştir. Yalnızca, muhatabı etkilemek ve kolay ezberlenmesini sağlamak gibi sebeplerle icaz ve sec’e başvurduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, Hayrettin Karaman vd., 8. Baskı, TDV. Yayınları, Ankara, 2010.
- Abdulcebbar, Abdullah, Hafâcî, Muhammed Abdulmun’im, *Kıssatu’l-Edeb fi’l-Hicâz*, Mektebetü’l-Külliyyâti’l-Ezheriyye, Kahire, ty.
- Altıntaş, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Câhiliyye*, Pınar Yayınları, İstanbul 2007.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdullah (395/1005), *Cemheratü’l-Emsâl*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, ty.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ (279/892), *Cümel min Ensâbi’l-Eşrâf*, thk: Süheyl Zekkâr, Riyâd es-Zerkalî, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1996.
- Cebbûr, Abdunnûr, *el-Mu’cemu’l-Edebî*, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut, 1979.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd (400/1009), *es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*, thk: Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut, 1987.
- Cündî, Ali, *Fî Târîhi’l-Edebi’l-Câhilî*, 1. Baskı, Dâru’t-Turâs, Kahire, 1991.
- Çubukcu, Asri, “Eksem b. Sayfî”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 550-551.
- Dayf, Şevkî, *el-Fenn ve Mezâhibuhû fi’n-Nesri’l-Arabî*, 13. Baskı, Dâru’l-Maârif, Kahire, ty.
- Fahur, Hanna, *el-Câmi’ fi Tarihi’l-Edebi’l-Arabî*, Dâru’l-Cîl, Beyrut, 1995.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddin Ebû Tâhir Muhammed b. Ya’kûb (817/1414), *el-Kâmûsu’l-Muhîd*, 8. Baskı, thk: Mektebu Tahkîki’t-Turâs fi Müesseseti’r-Risâle, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2005.

- Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1996.
- Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Dârun-Nefâis, Beyrut, 1987.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah (430/1039), *Ma'rifetü's-Sahâbe*, 1. Baskı, thk: Âdil b. Yusuf el-Azâzî, Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1998.
- İsfahânî, Rağîb (502/1109), *el-Müfredât fi Garîbi'l- Kur'ân*, çev: Abdalbâki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yay, İstanbul, 2007.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1992.
- İbn Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed (328/940), *el-Ikdü'l-Ferîd*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1404.
- İbn Dureyd, Ebûbekir Muhammed b. Hasan (321/933), *el-iştikâk*, 1. Baskı, thk: Abdusselam Muhammed Hârûn, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1991.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaluddin (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2. Baskı, thk: Mustafa es-Sibâ vd., Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, Mısır, 1955.
- İbni Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin (711/1312), *Lisanu'l-Arab*, 3. Baskı, Dâru Sâdir, Beyrut, 1414.
- İbnü'l-Esîr, İzzuddin (630/1233), *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1989.
- Kaya, Mahmut, "Hitâbet", *DÎA*, İstanbul, 1998, XVIII, 156-158.
- Meydânî, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim (518/1124), *Mecmeu'l-Emsâl*, thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty.
- Mustafa, İbrahim vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Dâru'd-Da've, İskenderiyye, ty.
- Özek, Ali, *en-Nususul-Edebiyye*, Özek Yayınevi, İstanbul, 1972.
- es-Safedî, Salâhuddin Halil b. Aybek (764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk: Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa, Dâru İhyâit-Turâs, Beyrut, 2000.
- Safvet, Ahmet Zeki, *Cemheratu Hutabi'l-Arab fi Usuri'l-Arabiyyeti'z-Zahira*, Mısır, İlaveli 2. Baskı, 1962.
- Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebûbekr (911/1506), *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty.
- Tahâ Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhilî*, Müessesetü Hindâvî, Kahire, 2012.
- Zavotçu, Gencay, *Yüzyıllara Göre Nazım ve Nesir*, Aydın Yay., Ankara, 2005.
- Zirikli, Hayruddin, *el-A'lâm*, 7. Baskı, Dâru'l-ilm lil-melâyîn, Beyrut, 1986.

Prose in the Era of Jahiliyye and Eksem b. Sayfi as a Preacher

Citation / ©- Yüksel, M. (2018). Prose in the Era of Jahiliyye and Eksem b. Sayfi as a Preacher, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 18 (1), 391-418.

Abstract- *In the Qur'an, the pre-Islamic period is called the "Jahiliyye". The reason for giving this name is not the low rate of literacy, but the bad attitude towards the religion. Because although Arabs were weak in the field of writing, they were good in oral literature. Besides, giving the name of Cahiliyye to this period does not mean that there is no beauty in it. In this period, people who are tied to the religion of monotheism and known for their beautiful morality are also encountered. Literature was an important element of the Jahiliyyah Era. So much so that poets were rewarded and poetry competitions were held. The poems entering the rank were hanged on the Kaaba wall. Speakers also earned a reputation and they acted as advocates while speaking to the administrators as tribal representatives. In this period, there were people those exhibited their talents in the field of literature for their benefit as well as those aimed to be useful for society. Poetry has always been in the foreground when talking about literary activities during the period of Jahiliyye. However, the prose, which is not brought to the agenda as much as poetry, is at least as popular as poetry in this period. Because many conversations that are necessary for social life, fall into prose. One of the people known for the period of the Jahiliyyah was Eksem. Having a healthy perspective, Eksem led the people in his time with his khutbah. Despite all the wickedness of the Jahiliyye, he, as a man of faith in monotheism, invoked everyone to tawhid and good morals. Eksem avoided showing in his speech and he tried to speak as plain as possible. However, sometimes Eksem used the literary arts. This article deals with the subjects as the analysis of the Jahiliyye concept and the status of the prose in the Jahiliyyah era and the literary personality of Eksem b. Sayfi who was an important preacher. For the better recognition of the beauty brought by Islam is important to recognize the period of Jahiliyyah. Also, Eksem b. Sayfi is an important figure in this period.*

Keywords- *Jahiliyyah, Prose, Eksem b. Sayfi, Oratory, Parable, Testament*